

Przemiany obywatelstwa jako wyzwanie dla edukacji obywatelskiej

Osoby zajmujące się prowadzeniem edukacji obywatelskiej muszą zadać sobie pytanie, co to znaczy współcześnie być obywatelem? Jakie działania obywatele podejmują? Jakie prawa im przysługują? Jakie mają obowiązki? Do jakiej wspólnoty odnosi się pojęcie obywatelstwa?

Zastanawiając się nad samym pojęciem obywatelstwa warto pamiętać, że określa ono zarówno status jak i praktykę polityczną. Pierwsze mówi o ograniczonym charakterze obywatelstwa, i rozumie je przede wszystkim jako przynależność jednostki do pewnej wspólnoty politycznej i związane z tą przynależnością prawa i obowiązki, gwarantowane przez władzę. Ujmując obywatelstwo jako praktykę polityczną, postrzega się je szerzej, niż tylko jako zestaw uprawnień i obowiązków. Obywatelstwo jako praktyka rozumiane jest poprzez aktywny udział jednostek w kreowaniu świata, w którym żyją. Bycie obywatelem rozumiane jest w tym ujęciu przede wszystkim przez pryzmat podejmowania działań na rzecz społeczności, politycznych, społecznych, kulturowych i innych. W tym ujęciu jednostki nie tylko podlegają regułom, ale są także ich twórcami.

Obywatelstwo obecnie rozwija się jako pojęcie różnorodne i wielopoziomowe. Różnorodność dotyczy wielości sfer w jakich obywatelstwo się realizuje. Polityczny wymiar obywatelstwa jest uzupełniany przez gospodarczy, przemysłowy, społeczny i kulturowy wymiar. Obywatelstwo zaczyna się również odnosić do wielu poziomów integracji społecznej – lokalnych, globalnych, regionalnych chociaż wciąż najbardziej powiązane jest z poziomem narodowym. Integracja i migracje sprzyjają tendencji do rozdzielania obywatelstwa od takich pojęć jak naród, etniczność, czy wspólnota kulturowa.

Sfery, w jakich realizuje się obywatelstwo

Dyskusja nad obywatelstwem w czasach globalizacji koncentruje się na kwestii obszarów życia społecznego, w których jednostka działa w roli obywatela. W nowoczesnych społeczeństwach obywatelstwo utożsamiane było z uczestnictwem w Polityce, jako systemie w którym podejmowane są decyzje regulujące procesy społeczne. Inne wymiary obywatelstwa, takie jak prawa socjalne miały przede wszystkim służyć upodmiotowieniu jednostek, tak by mogły niezależnie funkcjonować w sferze publicznej, czy w węższym ujęciu politycznej, a więc były wobec polityki wtórne.

Aktywność w **sferze polityki** wciąż w dużej mierze określa istotę bycia obywatelem. W wymiarze politycznym konieczne jest jednak pamiętać, że aktywność obywatelska ma miejsce na różnych poziomach organizacji społecznej od lokalnych, przez narodowe, regionalne

po globalny. Obywatelstwo polityczne wyraża się poprzez udział w różnego typu działaniach mających na celu wpływanie na decyzje władz z różnych poziomów oraz różnych obszarów. Chodzi tu zarówno o wywieranie nacisku na ciała prawodawcze, agencje regulacyjne, jak i korporacje, których polityka determinuje kształt pewnych zjawisk.

Działania, w jakich polityczne obywatelstwo wyraża się, mają charakter indywidualistyczny, wspólnotowy i kontaktowy. Indywidualistyczny typ aktywności obywatelskiej jest niezależny od współpracy z innymi, nie wymaga wchodzenia w relacje, co odzwierciedlają takie aktywności jak dotowanie organizacji społecznych, podpisywanie petycji, głosowanie w wyborach, noszenie ubrań z przesłaniem. Aktywności obywatelskie wymagające kontaktu z innymi to m.in. spotkania z przedstawicielami władzy, politykami. Kolejny typ to informowanie mediów o pewnych wydarzeniach, wyrażanie swojej opinii w publicznie dyskutowanych kwestiach. Obywatelskie działania kolektywne uwzględniają udział w legalnych demonstracjach oraz nielegalnych protestach, uczestnictwo w spotkaniach politycznych, tworzenie grup, koalicji obywatelskich z osobami o podobnych poglądach.¹

Obywatel – konsument to ważny rodzaj obywatelskiego zaangażowania w sferze gospodarczej. Ruchy konsumenckie promują także zachowania takie jak bojkot pewnych produktów, albo kupowanie artykułów ze względu na etykę działania producentów. Dzieje się tak między innymi za sprawą praw konsumenckich, systemu ich ochrony, ale także komercjalizacji wielu dziedzin życia oraz obszarów działania państwa.

Rządy narodowe liberalizują swoją politykę, ograniczając wydatki budżetowe, liczbę regulacji, żeby poprawić klimat biznesowy i ułatwić prowadzenie interesów. Reakcją na taki stan rzeczy jest obejmowanie monitoringiem przez ruchy obywatelskie nie tylko instytucje państwa ale właśnie ponadnarodowe korporacje. Zależy im na poddaniu kontroli działań korporacji, a szczególnie chociażby przestrzegania przez nie praw człowieka – praw pracowniczych, niezatrudniania dzieci itp.

Kolejnym ważnym obszarem obywatelstwa jest **działalność społeczna**. Chodzi tu przede wszystkim o różnego typu oddolne działania, samoorganizację jednostek związaną z chęcią rozwiązywania problemu lub wypełnienia luki w działaniach prowadzonych przez państwo i instytucje rynku, a więc to co określa się zwykle mianem społeczeństwa obywatelskiego.

Obywatelstwo kulturowe związane jest z pojęciem „politics of identity”, które powstało na fali nowych ruchów społecznych w latach 70tych i wczesnych 80tych w zachodnich demokracjach, głównie przez nowe grupy politycznych aktorów: feministek, kolorowych,

¹Pattie C., Seyd P., Whiteley P. (2003), Citizenship and Civic Engagement: Attitudes and Behaviour in Britain, *Political Studies* Vol. 51

gejów.² Działanie tych ruchów zmieniło naturę, tego co należy do polityczności, tematów politycznych wychodzących poza kwestie dobrobytu, pozycji politycznej, co charakteryzowało politykę klasy robotniczej i burżuazji w XIXtym wieku. Nick Stevenson twierdzi, że istota obywatelstwa kulturowego „zawiera się w szacunku, odpowiedzialności, przyjemności, widzialności i marginalności”.³ Widzialność, czyli umiejętność rozpoznawania obywatela równego sobie w innym człowieku, stanowi podstawę obywatelstwa kulturowego obecnych czasów”.⁴

Wielopoziomowość obywatelstwa

Dyskusja nad współczesnym obywatelstwem podnosi pytania o wspólnotę, której jednostka jest obywatelem. Do jakiego poziomu integracji społecznej i politycznej odnosi się pojęcie obywatela - lokalnego, narodowego, globalnego?

Współczesne obywatelstwo, w każdym jego aspekcie, na pewno realizuje się na poziomie **państwa narodowego**. Naród wciąż zapewnia wspólną tożsamość pozwalającą stanowić wspólny mianownik dla porozumienia w sferze publicznej. Państwo posiada instrumenty nadawania praw i obowiązków jednostkom oraz egzekwowania ich przestrzegania. Polityka na poziomie narodowym jest zinstytucjonalizowana i daje określone kanały partycypacji obywatelskiej jednostkom.

Dyskusja toczy się także nad pytaniem, czy obywatelstwo ma miejsce na **poziomie globalnym**. Poziom globalny stanowi konkurencję dla państwa narodowego, choć należy pamiętać, że ludzkość, społeczność globalna nie tworzy jeszcze wspólnoty politycznej. Mówi się jedynie o globalnym społeczeństwie obywatelskim, wskazując na międzynarodowe organizacje pozarządowych (INGOs). Jednak trzeba powiedzieć, że ich funkcją jest przede wszystkim reprezentacja interesów jakiś grup, artykulacja problemów, a nie demokratyczna reprezentacja, zapewniająca każdemu członkowi wspólnoty politycznej udział w sprawach publicznych.

Na poziomie globalnym obserwujemy zatem bogactwo transnarodowych ruchów, organizacji, ideologii i sieci, które reprezentują interesy różnych grup np: transnarodowych ruchów charytatywnych, organizacji terrorystycznych, ruchów zielonych.

² Benhabib S. (1998), Democracy and identity: In search of the civic polity, *Philosophy & Social Criticism*, 24

³ Stevenson N. (2006), European Solidarity: Questions of Citizenship, Difference and Post-Materialism, *European Journal of Social Theory*, nr 9

⁴ Oleksy E.H red, (2008), *Tożsamość i obywatelstwo w społeczeństwie wielokulturowym*, PWN, Warszawa

Na poziomie ponadnarodowym mówi się o **obywatelstwie europejskim**. Gwarantowane na terenie UE oznacza przede wszystkim prawo swobodnego poruszania się i przebywania na obszarze państw członkowskich, prawo głosowania i kandydowania w wyborach do Parlamentu Europejskiego oraz w wyborach samorządowych w państwie członkowskim, na którego terenie obywatel przebywa, prawo do ochrony przez władze dyplomatyczne lub konsularne na obszarze kraju trzeciego, w którym obywatel przebywa, a nie ma przedstawicielstwa jego rządu, prawo składania petycji do PE i zwracania się do rzecznika praw europejskich.

Obywatelstwo europejskie rozszerza sferę praw politycznych, umożliwiając obywatelom rezydującym w danym państwie członkowskim unii uczestniczenie w wyborach lokalnych i działanie na poziomie samorządowym. Jest to o tyle ważne że uniezależnia prawa polityczne w danym państwie od faktu posiadania jego obywatelstwa.

Mówienie o **obywatelstwie lokalnym** następuje pod wpływem tendencji decentralizacyjnych, polegających na zwiększaniu uprawnień administracji lokalnej. Samorządowy aspekt demokracji liberalnej wzmacnia specjalne więzi łączące członków wspólnoty politycznej. Także na tym poziomie ważne jest nie tylko by jednostki były podmiotami praw, ale także by chciały działać jak obywatele, tzn., angażować się społecznie, kontrolować władze itp.⁵

Widoczna rola różnych poziomów organizacji życia społecznego prowadzi badaczy do wniosku, że współcześnie obywatelstwo nie jest instytucją jednorodną. Bycie obywatelem oznacza przynależenie do różnych poziomów – narodowego, państwowego, ponadnarodowego, lokalnego.

Świadomość przemian obywatelstwa musi towarzyszyć nam – praktykom w codziennej pracy edukacyjnej, szczególnie w czasie projektowania działań, tak by służyły one aktywnemu obywatelstwu na różnych poziomach ważnych dla jednostek oraz w różnych sferach życia.

⁵ Plattner M. F Globalization and Self-Government, *Journal of Democracy*, July 2002